

<http://dx.doi.org/10.16926/cd.2025.02.17>

INES ZAŁĘSKA-OLSZEWSKA

<http://orcid.org/0000-0003-4761-6665>

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ **UPRAWIANIE KULTURY. WOKÓŁ DZIEDZICTWA PAWŁA HERTZA (1918–2001)**

Jak cytować [how to cite]: Załęska-Olszewska I., *Sprawozdanie z konferencji naukowej Uprawianie kultury. Wokół dziedzictwa Pawła Hertza (1918–2001)*, „Czytanie Dwudziestolecia” 2025, nr 2, s. 249–253.

W dniach 23–24 września 2025 roku na Wydziale Humanistycznym w Uniwersytecie Jana Długosza w Częstochowie odbyła się konferencja naukowa *Uprawianie kultury. Wokół dziedzictwa Pawła Hertza (1918–2001)*, zorganizowana przez Instytut Literaturoznawstwa Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Państwowy Instytut Wydawniczy oraz Wydawnictwo Próby.

Czas, w którym została zorganizowana konferencja, jest nieprzypadkowy – to właśnie w 2025 roku mija dziewięćdziesiąta rocznica poetyckiego debiutu książkowego Pawła Hertza, poety, którego zasługi dla kultury polskiej wykraczają poza twórczość liryczną i obejmują działalność przekładową, edytorską, publicystyczną, redakcyjną oraz bibliograficzną. Pozostaje on „jedną z najważniejszych postaci polskiej kultury i humanistyki XX wieku”, jak można przeczytać na stronach Państwowego Instytutu Wydawniczego. Współcześnie należy postrzegać pisarza jako człowieka wielu talentów: poetę, muzykologa, tłumacza (z języków francuskiego, rosyjskiego, niemieckiego), wydawcę, krytyka literackiego czy tropiciela śladów minionych epok. Pochodził ze spolonizowanej rodziny żydowskiej, w której mówiono i myślano po polsku. Mimo chrztu, który przyjął w wieku sześćdziesięciu czterech lat, świadomość judaistyczna stała się ważną składową

jego doświadczenia i pisarstwa. Przyjaźnił się z Janem Lechoniem i Czesławem Miłoszem, Anną i Jarosławem Iwaszkiewiczami, a także innymi skamandrytami. Dużo podróżował.

Hertz jest autorem pomnikowej antologii *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, w której można odszukać wiersze twórców z lat 1795–1918, współautorem (wraz z Władysławem Kopalińskim) *Księgi cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku*, a także inicjatorem serii wydawniczej w Państwowym Instytucie Wydawniczym, zatytułowanej *Podróże* (tutaj wydał osiemnaście opracowanych przez siebie dzieł literatury światowej). Ponadto pisarz intensywnie pracował nad dokumentacją dziedzictwa narodowego, a nawet tradycją kultury europejskiej: publikował biografie twórców, popularyzował mniej znane utwory „poetów mniejszych”, pisał eseje, w których przedstawiał model niezależnej refleksji humanistycznej oraz realizował własną ideę odpowiedzialności za wspólnotę.

W obradach, sprzyjających wspólnemu namysłowi nad osobą Pawła Hertza i nad różnymi aspektami jego życiorysu i twórczości, wzięli udział badacze reprezentujący odmienne podejścia naukowe i dyscypliny, przedstawiciele licznych ośrodków naukowych i kulturalnych – Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie (jednostka organizująca konferencję), Archiwum Pawła Hertza, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Warszawskiego, a także Uniwersytetu w Pizie oraz Uniwersytetu im. Aldo Moro w Bari. Dyskusja oscylowała wokół następujących kręgów tematycznych: liryka Pawła Hertza, podróżopisarstwo, polskie i żydowskie dziedzictwo, romantyzm „prowincjonalny”, muzyczność, edytorstwo oraz literackie przyjaźnie.

W pierwszym dniu konferencji – 23 września 2025 roku – po powitaniu gości i otwarciu konferencji Marek Zagańczyk, kurator archiwum i spuścizny Pawła Hertza, wygłosił wykład inauguracyjny pod tytułem *Paweł Hertz – szkic do portretu*. Eseista zwrócił uwagę, że „jest to pierwsze tego typu wydarzenie za życia i po śmierci Pawła Hertza i to w miejscu wyjątkowym dla polskiego myślenia o historii, w Częstochowie”. Zagańczyk, który poznał Hertza w 1990 roku, podkreślił, że dziś – po wielu latach od śmierci pisarza – wie, jak wiele pytań pozostało niezadanych i ile wątpliwości nierozwiązanych. Choć lektura tekstów Hertza przypomina rozmowę z autorem, będącą zarazem autobiograficznym zapisem i sprawozdaniem z życia, nadal przedstawiają one świat, którego nie da się już przywrócić.

Pierwszy referat, podzielony za trzy części, został wygłoszony przez dra hab. Jana Zielińskiego, em. prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W wystąpieniu pod tytułem *Zegar wmontowany w wiersz i w powieść. Pawła Hertza poetyka zegarowa* została podjęta próba ukazania dominującej roli zegarów w życiu i twórczości polskiego pisarza. Prelegent omówił esej

Zegar i pustelnik w aspekcie historycznoliterackim i autobiograficznym, scharakteryzował zegary w tekstach obcych, wydawanych bądź komentowanych przez pisarza, a także zwrócił uwagę na miejsce i rolę zegara w twórczości autora *Sedanu*.

Następnie został odczytany referat nieobecnego na obradach prof. dra hab. Zbigniewa Chojnowskiego z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod tytułem *Recepcja poezji Pawła Hertza w dwudziestoleciu międzywojennym*. W tekście przywołano liczne komentarze czołowych krytyków literackich, wybitnych znawców okresu przedwojennego i rówieśników pisarza (między innymi Kazimierza Czachowskiego, Bolesława Micińskiego, Władysława Sebyły czy Karola W. Zawodzińskiego). Refleksje o Hertzu – pojawiające się również w szkicach, epistolografii, pamiętnikach i wspomnieniach – stanowią, jak podkreślił Chojnowski, „świadectwo żywego odbioru [...] młodzieńczych dokonań literackich”.

Ostatni referat w pierwszym dniu konferencji wygłosiła dr Katarzyna Gędas z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W wystąpieniu zatytułowanym *Architekt pamięci: Paweł Hertz w refleksji krytycznej Jarosława Iwaszkiewicza* zostały przeanalizowane recenzje i felietony Jarosława Iwaszkiewicza, publikowane w „Życiu Warszawy” w cyklu *Rozmowy o książkach*, co miało sprzyjać refleksji nad dorobkiem Hertza jako poety, eseisty, redaktora i tłumacza. Zaprezentowana ewolucja poetycka pozwoliła ukazać Hertza jako „mediatora między przeszłością a teraźniejszością”.

Wieczorem, po zakończeniu obrad, odbył się koncert finałowy projektu *Alternatywa dla awangardy*, zrealizowany przez prof. dra hab. Adama Regiewicza z Instytutu Literaturoznawstwa Uniwersytetu Jana Długosza w ramach projektu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (*Spółeczna Odpowiedzialność Nauki – Popularyzacja Nauki*) w Filharmonii Częstochowskiej im. Bronisława Hubermana. W projekcie – w roli ekspertów – wystąpili: prof. dr hab. Agnieszka Czajkowska (organizatorka konferencji), prof. dr hab. Adam Dziadek, prof. dr hab. Elżbieta Hurnik, prof. dr hab. Marian Kisiel, dr hab. prof. UJD Bartosz Małczyński, dr hab. prof. UŚ Maciej Tramer, dr Elżbieta Wróbel (organizatorka konferencji), dr hab. prof. UJD Artur Żywiołek.

Obrady plenarne w drugim dniu konferencji rozpoczął referat pod tytułem *Hertz jako wydawca i komentator liryki Krasińskiego*, który został wygłoszony przez dr hab. prof. UJD Barbarę Szargot z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie oraz prof. dra hab. Macieja Szargota z Uniwersytetu Łódzkiego. W trakcie wystąpienia zostały omówione dokonania edytorskie Pawła Hertza, zaprezentowano również metody wydawania dzieł Krasińskiego. Dodatkowo prelegenci przeanalizowali działalność krytyczną i interpretatorską autora *Sedanu*.

Mgr Michał Klubiński z Uniwersytetu Warszawskiego zaprezentował referat pod tytułem *W poszukiwaniu humanitas sztuki. Paweł Hertz i Zygmunt Mycielski*. Prelegent przypomniał biografie obu twórców, a następnie przeanalizował tekst

Hertza *Pisarz słuchający muzyki* (1966), który ukazał się w redagowanym przez Mycielskiego „Ruchu Muzycznym”. Autor *Domeny polskiej* prezentuje w nim – jak zasygnalizował prelegent – trzy odmienne obrazy muzyki w literackich arcydziełach – *Sonacie Kreutzerowskiej* Lwa Tołstoja, *W poszukiwaniu straconego czasu* Marcela Prousta i *Doktorze Faustusie* Tomasza Manna.

Referat pod tytułem *Zamieszkać w cudzym wierszu. Niepolemiczna odmienność w lirycznym spotkaniu Pawła Hertza z poezją Jana Lechonia* został zaprezentowany przez dr Annę Łozowską-Patynowską z Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku. W trakcie wystąpienia prelegentka zwróciła uwagę na wielowarstwowy charakter wypowiedzi poetyckiej Hertza – tematykę egzystencjalną, „powściągliwą ekspresję, subtelną melancholię, dramatyzm wyrażony w formie intymnego dialogu”, ale i świadome unikanie ostentacyjnych gestów, skłanianie się ku medytacji nad śmiercią, cierpieniem i przemijaniem.

W referacie prof. dr hab. Agnieszki Czajkowskiej z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, pod tytułem „*Tyle dźwigamy naszych ojczyzn*”. *O wyobraźni poetyckiej Pawła Hertza i Zbigniewa Herberta*, zostało podkreślone znaczenie wyobraźni poetyckiej w kształtowaniu myślenia o ojczyźnie w XX wieku. Ta bowiem odzwierciedla nie tylko doświadczenie historyczne, lecz także współtworzy wspólnotowe narracje o pamięci i tradycji.

Analizę zbioru opowiadań *Sedan* autorstwa Pawła Hertza zaprezentowała dr hab. prof. UJD Joanna Warońska-Gęsiarz z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie. W wystąpieniu pod tytułem *Polerowane wieko i inkrustacje skrzyni. Tom opowiadań „Sedan” Pawła Hertza* prelegentka zwróciła uwagę nie tyle na recepcję tomu, choć ta stanowi istotny punkt odniesienia dla formułowanych tez, ile na sprzeczności między oczekiwaniami czytelnickimi wobec pierwszego opowiadania opublikowanego na łamach „Kuźnicy” a jego realizacją, domniemaną ideologią i zastosowaną poetyką.

Kolejny referat został wygłoszony przez dra hab. prof. KUL Ireneusza Piekarskiego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W wystąpieniu pod tytułem *Hertz – Strykowski. Anatomia konfliktu* zostały naszkicowane portrety obu pisarzy – Pawła Hertza oraz Juliana Strykowskiego. Na podstawie egodokumentów autora *Głosów w ciemności* prelegent scharakteryzował tę relację z uwzględnieniem stosunku obu intelektualistów do tradycji żydowskiej.

Dr Ines Załęska-Olszewska z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie wygłosiła referat pod tytułem *Literatura i muzyka – dialog sztuk w twórczości Pawła Hertza*. Podczas wystąpienia została podjęta próba rekonstrukcji specyficznego „myślenia muzycznego” pisarza. Analiza twórczości Hertza z perspektywy literatury i muzyki umożliwiła ukazanie istotnych elementów twórczości autora *Sedanu* – takich, które nie zawsze są widoczne w tradycyjnych ujęciach literaturoznawczych.

Prof. dr hab. Adam Regiewicz z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie zaprezentował referat pod tytułem *Z ukosa. Antropologia codzienności Pawła Hertza*, w którym omówił figurę patrzenia, wielokrotnie używaną przez Hertza „na kartach swoich notatników”. Jak podkreślił prelegent, pisarz (Hertz), który „spisuje notatki dla upamiętnienia” wszędzie (w podróży do Włoch czy Francji, ale i podczas spaceru) przypomina turystę.

Podczas konferencji swoje refleksje przedstawiła również studentka Wiktoriana Rakus z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie. W wystąpieniu pod tytułem *Podróż jako forma istnienia. O twórczości Pawła Hertza i Marka Zagańczyka* została zaprezentowana analiza motywu podróży jako sposobu doświadczania świata, samopoznania oraz duchowego dojrzewania.

W konferencji wzięli udział również badacze z zagranicznych ośrodków naukowych: prof. Giovanna Tomassucci z Uniwersytetu w Pizie oraz prof. Alessandro Ajres z Uniwersytetu im. Aldo Moro w Bari.

Prof. Giovanna Tomassucci w trakcie swojego wystąpienia, pod tytułem *Pamięć Florencji. Nieznana podróż Pawła Hertza z 1981 roku*, opowiedziała o swoich wspomnieniach z maja 1981 roku. Hertz, żywo zainteresowany śladami wybitnych Polaków we Florencji, został ugoszczony przez badaczkę w jej dawnym florenckim mieszkaniu przy ulicy Rossini 7. Prelegentka wskazała, że ani w biogramach Herza, ani w jego opublikowanej korespondencji nie wspomniano o tym pobycie autora *Sedanu* nad rzeką Arno. Po raz ostatni Tomassucci i Hertz spotkali się na weselu Barbary Toruńczyk i Roberta Salvadoriego latem 1997 roku.

Alessandro Ajres w wystąpieniu pod tytułem *Pierwsze obrazy Włoch Pawła Hertza* nazwał pisarza „miłośnikiem kultury włoskiej”. Prelegent podkreślił, że od czasu pierwszej wizyty – w 1937 roku – Włochy stopniowo stawały się dla autora *Sedanu* „centrum europejskiej kultury z jej facińskimi i dantejskimi korzeniami”. Te wyobrażenia Hertza o Italii wynikają z przekonania o istnieniu „mitu śródziemnomorskiego”, który nierozzerwalnie łączy się z kulturą włoską.

Podczas konferencji prelegenci, reprezentujący różne ośrodki badawcze, podjęli próbę ponownego odczytania dorobku Pawła Hertza, jednogłośnie wskazując na potrzebę dalszych studiów nad spuścizną pisarza. Zwrócono uwagę na wielowymiarowość twórczości autora *Domeny polskiej* oraz podkreślono, że jego dorobek wciąż domaga się całościowego, krytycznego opracowania, uwzględniającego nowe perspektywy badawcze.